

Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı: 10/2 2021 s. 511-525, TÜRKİYE

Araştırma Makalesi

+SİrA- MORFEMİNİN YAPI, KÖKEN VE GÖREV İNCELEMESİ

Emel TEK*

Geliş Tarihi: Aralık, 2020

Kabul Tarihi: Mayıs, 2021

Öz

Türk dili bünyesinde barındırdığı ses, ek, kelime, tamlama, cümle ve söz düzeyinde görev ve anlam içeriğine sahip olması yönüyle ayırt edilebilen en küçük düzeyden en geniş düzeye birçok yapı bilgisi kuralına sahiptir. Yapı bilgisi ilgili unsurların, bir prensip, bir kanun etrafında nasıl toplandığının cevabını verir. Ekin yapısı, bu unsurun dilde kelimeye karşı yerini, fonksiyonunu belirleyen cephesidir. Ayrıca her eki diğer eklerle yandaş ve yerdâş karşıtlık düzeninde bir araya getiren bir yapı vardır. Diğer yandan ekte, kelimedeki olduğu gibi müstakil bir şekil söz konusu değildir. Bir görev unsuru olması nedeniyle sahip olabileceği tüm şekilleri kelimeyle ilişkisi belirler. Bununla birlikte eke ait şeklin menşei ve hayatı eş zamanlı ve art zamanlı bir incelemeye muhtaçtır.

+SİrA- eki, ilk örneklerini gördüğümüz Köktürk Yazıtlarından çağdaş Türk şivelerindeki örneklerine kadar yüzyıllardır çeşitli üst ve alt fonksiyonlarıyla hayatını sürdüren bir morfemdir. Çalışmamızda kendisine ait ayrıntılı bir yapı, menşei, fonksiyon incelemesi yapılarak ekin içeriği gözler önüne sunulmuştur.

Anahtar Sözcükler: +SİrA-, ek, şekil, yapı, görev.

ANALYSIS OF THE STRUCTURE, ORIGIN AND FUNCTION OF +SİrA- MORPHEME

Abstract

Turkic has many structure from micro level to macro level in terms of having the function or meaning content at the level of phoneme, suffix, word, phrase, sentence and more. Structure knowledge answers how the relevant elements gather around a principle, a rule. The structure of the suffix is the aspect that determines the position and function of this element in the language with the word. There is a structure that structures each suffix with other suffixes in a syntagm and paradigm contrast order. On the other hand, there is no own morphemes in the suffixes as in the words. Since it is a functional element, it determines all the allomorphs it has / may have, the relationship with the word. However, the origin and life of the suffix needs a diachronic and synchronic examination.

The suffix + SİrA- is a morpheme that has lived for centuries with its various main and the other functions, from the Orkhon Inscriptions, the first examples of which we have seen, to the examples in contemporary Turkish dialects. In our study, a detailed structure, origin, function examination was made and the content of the suffix was presented.

Keywords: +SİrA-, suffix, morpheme, structure, function.

* Arş. Gör.; Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, emeltek54@gmail.com

Giriş

Türk dilinde morfepler, anlam veya görev unsuru olan şekillerdir. Görev unsuru olan morfepler, anlam unsuru olan isim veya fiillerle birlikte asıl unsur yardımcı unsur karşılığı ile öncelik sonralık ilişkisine bağlı olarak çevre şartlarına göre yani eklendiği kelimeye uygun alt şekille ekleşme sistemi içerisinde yer alır. Görevlendirme eş zamanlı olduğundan ekleşmedeki unsurlarla ilişkisine göre çeşitli üst fonksiyon ve bu fonksiyonlara bağlı alt fonksiyon(lar) icra eder. Diğer yandan, her ekin bir görev unsurunun alametifarikası olan ilgili görevi icra etmede kullandığı alt şekilleri ve tüm alt şekillerin hülasası olarak gördüğümüz üst şekli, bir yapısı, kökeni ile geçmişten bugüne değin hayatı vardır.

Çalışmada ele alınan +çıra-, +çire-, +çura-, +çüre-, +jıra-, +jire-,+jura-, +jüre-, +sıra-,+süre- ~+sıra-~ +sire-, +sura-, +süre-, +şıra-, +şire-,+şura-, +şüre-, +zıra-, +zire-, +zura-, +züre- alt şekillerine sahip olan +SİrA- şekli, yaygın olarak +sıra- ve +sire- alt şekilleriyle karşımıza çıkmaktadır. Bu kullanım sıklığından hareketle genel olarak +sİrA- şeklinin kullanımı tercih edilecektir.

Bu ekin oluşumuyla ilgili farklı birçok görüş bulunmaktadır. Bu görüşlerden ilki +sİz şekliyle ilişkili olabileceği yönündedir. Şerbak (2016: 154) +sİz ile +A şekillerinin birleşmesi ve +sİz+A->+sİrA- sürecini işaret eder. Araştırmacı, “yoksun ol-, kaybet-” anlamında fiiller türettiği için olumsuzluk eki kategorisinde değerlendirdiği +sİz ile +sİrA- arasında bir ilgi kurmuştur. Bununla birlikte /z/ > /r/ hadisesi ile şeklin mevcut hâlini aldığı düşüncesinde olduğu görülmektedir. Clauson (1972: 196) ve Erdal (1991: 509) aynı gerekçelerle eki +sİz ile ilişkilendirmiştir.

İkinci görüş, ilk görüş ile belirli açılardan kesişim kümesine sahiptir. Ortak nokta şeklin +sİz ile de ilişkili olabileceği yönündeki seçmeci görüşleridir. +sİz ile +rA veya +sİr ile +A şekillerinin “birleşme”lerinin ürünü olan yeni bir şekil düşüncesi etrafında beyanlarını sunmuşlardır. Gabain (2007: 50) +sİrA- şeklinin +sır+a- veya +sız+ra- şeklinde oluşmuş olabileceği kanaatindedir. Räsänen (1957: 152) ve Kononov (1980: 185) da Gabain ile aynı görüşü paylaşmaktadır.

Tekin (1992: 83) “Eski Türkçe” makalesinde +sİrA- ekinin +rA eki ile karşılaştırmalı olarak incelenmesi gerektiğini vurgulayarak “sız+rA- < +sız+re- (?)” çözümlemesi yapmıştır. Eraslan (2012: 116) ise Eski Türkçede /z/ “düşme”si olmadığı gerekçesiyle +sİrA- ekinin +sİr+A- yapısında olduğunu ifade etmiştir.

Ölmez (2017: 276) “+sız hale gelmek anlamında eksiklik, yoksunluk, bitmişlik gösteren fiiller türettiği” yolunda bir izahla sunduğu +sİrA- seklini +sır ve +A şekillerine dayandırmıştır. Araştırmacının yaklaşımı +sİr+A- ilişkisi kuran araştırmacılar gibi Türk dilinde r: z denkliği fikri takibini düşündürmektedir.

Türk dilinde aynı sıradaki sesler arasındaki lir: şaz sembolik denkliğine dayanan ses denkliği kanunu Ortak Türkçede z, Çuvaş Türkçesinde r tarafındadır. +sİrA- şekli ile ilgili +sİr+A- tahlili yapan araştırmacılar, +sİz: +sİr ilişkisi kurmuşlardır. Eski Türkçeden bu yana tarihî şivelere ait eserlerde +sİz yerine +sİr tabakasının bu şekil dışında örnek(ler)le tanıklanamaması, +sİrA- şeklinin yer aldığı metinlerde hâlihazırda +sİz şeklinin de olmasından dolayı bu ilişkiyi reddedebileceğimiz gibi aynı nispette Çuvaş Türkçesindeki +sır şeklinin ödünçlemesi (dış ödünçleme) yoluyla elde edilen bir şekil olduğu fikrine de erişebiliriz.

+sIrA- şekliyle ilgili en farklı görüş bir anlam kategorisinin zamanla aldığı ekler görev kategorisine geçmesi esasına sahip olması düşüncesi nedeniyle Hacıeminoğlu'na (2019) aittir. Hacıeminoğlu (2019: 178) çalışmasında s1- “kur-” fiilinin /z/ şeklinin eklenmesiyle elde edilen kendi sınıflamasıyla +sIz “olumsuzluk eki”ni türettiğini; sonra onunla aynı ‘manada’ olduğunu düşündüğü +sIr şeklinin türetildiğini, en son safhada ise +A şekli ile +sIrA- şeklinin teşekkül ettiğini ifade eder. Özetle s1-z > +s1-r > +sIr+A-> +sIrA- şeklinde çözümlemesini göstermek mümkündür. Bu izahta s1- fiilinin ek kategorisine geçmesi ve sonraki süreçler nedenleri veya tanıklarıyla açıklanmamıştır.

Paçacıoğlu (2011), müstakil olarak bu eki konu aldığı makalesinde +sIg+rA- çözümlemesi yapmıştır. Ekin eklendiği kelimeyle olumsuzluk ilgisi kurmadığını belirten yazar, “gibi olma” görevi kazandıran +sIg ile eklendiği ismin karşıladığı durumun ortaya çıkmasını anlatan fiiller yaptığını belirttiği +rA birleşiminden doğabilecek bir yapıdan söz etmiştir. Arıkoğlu (2018: 110) da +sI : +sIg ilişkisine yer vermeden ekin meylet-, gibi ol-, benze- anlamında fiiller üretmesi gerekçesiyle +sI- ‘isimden fiil yapma eki’nin genişletilmiş şekli olduğunu düşünür. Araştırmacıların belirttiği görev ilgisine tarihi şivelerde rastlanmamış olması ekin menşei ile ilgili bu çözümleme ihtimalinin doğruluğunu güçleştirmektedir.

Bang (1996) ve Menges (1995: 96-97) +sIrA- şekline karşı çıkan bir yaklaşım sergilerler. Araştırmacılar +sI- ekli gövdeli fiillere +rA şeklinin eklenmesiyle oluşan bir yapıdan söz eder. Bu yaklaşım ilgili ekleri ayrı ek kategorisinde değerlendirdiklerini gösterse de bununla ilgili ayrıntılı bir çözümlemeleri yoktur.

Araştırmacıların görüşlerinden hareketle +sIrA- şeklinin çözümlemesinin,

- 1.a. Tarihi şivelerdeki yaygın alt fonksiyonlarından hareketle +sIz ile ilişkilendirenler,
- 1.b. r:z denkliği münasebetiyle yine +sIz şekli ile ilgi kuranlar,
2. Şeklin +sI ve +rA olmak üzere ayrı şekil ve fonksiyona sahip olduğunu ifade edenler,
3. Ekin +sI veya +sI : +sIg ekiyle ilişkisi taraftarları ile
4. Anlam kategorisinin ekleşme sürecinde gramer kategorisine geçerek şekli oluşturduğunu düşünenler olmak üzere bir çeşitlilikle karşımıza çıktığını görmekteyiz.

+sIrA- şeklinin bulunduğu en eski yazılı belge Köktürk Yazıtlarıdır. Bu şekil Eski Türkçeden başlayarak yer aldığı tüm tarihî şive eserlerinde aynı üst fonksiyon ve iki alt fonksiyonla yer almıştır. Ancak durum çağdaş şivelerde ekin kullanım sıklığının artmasına bağlı olarak gelişmiş ve değişmiştir. Aşağıda verilen örneklerden hareketle ekin yapısı çözümlenmiştir:

“begleri bodan¹ı tüzüsüz üçün şabğaç bodan tebligın kürlüg üçün armağçısın üçün inili eçili kikşürtükün üçün begli bodanlıg yoşaşurtuğun üçün türük bodan **illedük** ilin içgını ıdmış.” (KT-D-6)

“teñri yarlıkaduk üçün illigig **ilsiretmiş** kağanlığığ kağansıratmış...” (KT-D-15).

İşaretlenen iki unsuru ekleşme bilgisi bakımından incelediğimizde:

¹ bodan kullanımının tercihi +An ekinin topluluk ismi yapan yapım eki görevi dolayısıyla. Eşzamanlılaştırsak bod: boy gereği bod+an: boylar, millet, halk olduğunu görürüz. Aynı şekil ve görev Köktürk Yazıtlarında oğl+an (KT-GD-6) ve er+en (KT-K-9) kelimelerinde de mevcuttur.

il+le-Ø-dük /+le-/
 il+sire-t-Ø-miş /+sire-/

Yukarıdaki örneklerde +le- yapım eki eklendiği isme kurma alt fonksiyonu ile dâhil olmuştur. Türk dilinin ifade imkânlarının genişliği bu eserde il+le-Ø-dük kelimesinin çeşitli karşıtlık ilişkileriyle tezahür eder. Bu kelime olumluluk olumsuzluk eki karşıtlığı düşünüldüğünde olumsuz karşıtıyla verilmek istenseydi il+le-me-dük şeklinde bir kelime ortaya çıkacaktı. Fakat bu kullanım yerine il+Ø+siz+Ø+le-Ø- ekleşmesinin tercih edildiği düşünülmektedir. Nitekim bir takım ses hadiseleri ve telaffuz edilmeyen unsurların etkisiyle +siz ve +la ekleri +sIrA- şekli ve yapım eki fonksiyonuyla karşımıza çıkmıştır. Bu gelişim ve değişimin fonetik izahı şöyledir:

Tablo 1: +sIrA- Eki Fonetik Çözümleme Tablosu

/+siz+le-/ >	/+sir+le-/ >	/+sir+e-/ >	/+sire-/ =	+sIrA-
	Gerilek, yarım, yakın akıcılık benzetmesi	/r+le/> /re/ = Ses hece dengesi ve açıklık uyumu gereği yutulma		

Tarihî Şivelerde² +SİrA- Eki ve Fonksiyonları

+SİrA- şekli tarihi şiveleri incelediğimizde Eski Türkçede Köktürkçe metinler ve Uygur Türkçesi metinlerinde yaygın olarak bulunurken Orta Türkçede Karahanlı, Harezmi ve Kıpçak Türkçesine ait eser(ler)de nadir olarak görülmüş; diğer Türkçelerde ise herhangi bir kullanımına rastlanmamıştır. Bu şekil, eserlerde +sura- (1) ve +şıra- (1) örnekleri dışında hep +sıra- ve +sire-alt şekilleriyle kullanılmıştır.

Araştırmacıların tamamı (Eraslan, 2012: 116), (Gabain, 2007: 50), (Tekin, 2016: 86), (Ölmez, 2017: 276), (Ercilasun, 2015: 178), (Hacıeminoğlu, 2019: 161) vd. ek sınıflamasında +SİrA- ekini “İsimden Fiil Yapan Ekler”, “İsimden Fiil Yapım Eki”, “İsimden Fiil Türeten Ekler” gibi başlıklar altında yapım eki kategorisinde değerlendirmişlerdir. Bu şekle ait ek, eklerin yandaş karşıtlık ilişkisi düzeninde on ayrı kategoriye ayrıldığı sınıflama sistemi gereği (Turan, 2019: 7) eklendiği kelimedede bir kategori değişikliği ve anlam değişikliğiyle başka bir kelime yaptığı için “Anlam Değiştirme Ekleri: Yapım Eki” kategorisinde değerlendirilmiştir. Ayrıca bu ek, tarihî şivelere ait metinlerde yokluk ve yönlendirme olmak üzere iki alt fonksiyonuyla bulunur.

1. Yokluk

İsme gelen +SİrA- eki, yapım görevinin yanı sıra eklendiği kelimeyi “yok etme, ortadan kaldırma, tahrif etme, tüketme, menfi yönde ilerlemesine sebep olma...” gibi görevlerle bir kelime yapan alt fonksiyon icra eder. Bu alt fonksiyon tarihî Türk şivelerine ait metinlerin ekserisinde yer alır.

“bunca işig küçüg birtükgerü saşınmatı türük bodan ölüreyin **uruşsıratayın** tir ermiş” (KT-D-10).

² Turan (2019) Mukayeseli Türk Dilbilgisi Ders Notlarında şive ve lehçe farkını ayrıntılı olarak ele alır. Bir dilin ses bilgisi, şekil bilgisi ... vb. dilbilgisi özellikleri açısından her biri anlaşılacak derecede farklılıkları olan kolları lehçedir. Türk dilinin lehçeleri -başta d/ meselesi esas alınarak- Ortak Türkçe, Çuvaş Türkçesi, Yakut Türkçesi ve Halaç Türkçesi olarak ayrılır. Bir ağız aynı zaman ve uzamda yazı dili hâline gelmişse o artık şivedir. Buradan hareketle şiveler de bir lehçe içerisinde bir nevi yazı dili olmuş ağızlar topluluğudur. Çalışmamızda yer alan şiveler Ortak Türkçe lehçesine ait tarihî ve çağdaş diyalektlerdir. Bu bilgilerden yola çıkarak şive terimi tercih edilmiştir.

(Bunca işi gücü verdiğini düşünmeden Türk milletini öldüreyim, soysuzlaştırırım, dermiş.)

uruğ+sıra-t-Ø-a+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø+Ø+yı+n

“yiti yüz er bolup **ilsiremiş kağansıramış** bodanığ künedmiş kuladmiş bodanığ türük törüsün içginmiş bodanığ eçüm apam törüsünce yaratmış boşğurmiş” (KT-D-13).

(yedi yüz er olup ilsizleşmiş kağansızlaşmış milleti, köle olmuş kul olmuş milleti, Türk töresini bırakmış milleti, ecdadımın töresince yaratmış, yetiştirmiş.)

il+sire-Ø-miş kağan+sıra-Ø-miş bod+an+Ø+ıg

“teñri yarlıkaduk üçün illigig **ilsiretmis** kağanlığığ **kağansıratmış...**” (KT-D-15).

(Tanrı bağışladığı için illiyi ilsizleştirmiş, kağanlıyı kağansızlaştırmış...)

il+sire-t-Ø-miş+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+Ø+Ø

kağan+sıra-t-Ø-miş+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+Ø+Ø

“kayu neçe öngedinçsiz uz(21)un için basıtmış tınlığıgerser (22) **küçsiremiş** yavrumış torumış umuğ (23)suz ınağsız irinçlerig alķunuj (117-1) barçanıñ emgeklerin kiterteçi (2) öngedürteçi bolayın” (AY-116/22).

(ne kadar değişmemiş, uzun hastalıkla ezilmiş canlılar varsa güçsüzleşmiş, zayıflamış, umutsuz sefilleri, hepsinin sıkıntılarını giderecek kişi olayım.)

küç+sire-Ø-miş ... irinç+ler+ig

“...inçip **tatırsırap tüşsirep...**(10)ol uğurta ol ilte ... anı (11) yi[deçi] kişi yalañuklar...” (AY-557/9).

(...böylelikle tatsızlaşıp verimsizleşip o zamanda o ülkede onu yiyen kişiler...)

tat-ıg+sıra-Ø-p tüş+sire-Ø-p

“...et(12)özlerin birgerü yirke çalıp **ögsirep** (13) **tınsırap** inçke kaltı...” (AY-625/12).

(...vücutlarını birlikte yere atıp şuursuzlaşıp cansızlaşıp zayıf kaldı.)

ög+sire-Ø-p tın+sıra-Ø-p

“...ısrıldılmağtın **ķutsıradılmış...**” (ETS-10-38).

(ısrılmaktan talihsizleştirilmiş...)

ķut+sıra-d-ıl-Ø-miş

“... kütüzinte yana (45) bağdam bolup tünlesinte yana **inçsiremekin inçsirep** (46) üdımazerti” (KKNB-45).

(...gündüz vakti felçli olup gece vakti iyiden iyiye huzursuzlaşıp uyuyamazdı.)

inç+sire-Ø-mek+Ø+in inç+sire-Ø-p

“(5) yüksek idiz orunluğtın ķodı (6) öz kemişti **ögsiredi** taltı” (PK-61/6).

(Yüksek, tepe tahttan bırakarak kendini attı. şuursuzlaştı, daldı.)

“ol ödün timin [bu]suşluğ [e]mgekin [ö]gsireyürler” (D-600/5).

(O zamanda derhal kederli (kişiler) sıkıntısıyla şuursuzlaşıyorlar.)

ög+sire-Ø-yür+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+Ø+ler

“... birer birer tına... tolp marımları barça tegşilip **kücsirep** bar[ıp]...” (D-378/15)

(...birer birer nefes ala... bütün organlarının hepsi değişip güçsüzleşip...)

küç+sire-Ø-p

“şük bolup **sözsireser**” (BT I D 188)

(sessiz olup konuşmasa/ sözsüzleşse)

söz+sire-Ø-ser+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+Ø+Ø

“kara karnı todsa **başsırar**” (KB-4329)

(kara halkın karnı doysa başsızlaşır.)

baş+sıra-Ø-r+Ø+Ø

“**ussuradı** er usı karışmış er”(ME-1/2)

(Akli karışmış er şuursuzlaştı.)

us+sura-Ø-dı+Ø+Ø

“uıuxırap uıuxıı arafında

uyuhısırap uyuhısı arasında” (CC-II-58a-23)

(uyanınca uykusu bozulup)

u-yu-ıı+sıra-Ø-p

balşıradı (TZ-V26a-10) (kekredi)

bal+şıra-Ø-dı+Ø+Ø

2. Yönlendirme

Bu fonksiyon, eklendiği isme muhatabı farklı bir düşünceye sahip olması için yönlendirme fonksiyonu katar. İlgili alt fonksiyon sadece *Et-Tuhfetü'z-zekiyye fi Lugati't-Türkiyye* isimli Kıpçak Türkçesine ait sözlükte geçer.

uyuksıra- (TZ-10b-6) (kendini uyuyor gibi göster-)

u-yu-ı+sıra-Ø-

Çağdaş Şivelerde +SıRA- Eki ve Fonksiyonları

Çağdaş Türk şivelerinde +SıRA- şekli tarihi Türk şivelerine göre kullanım sıklığı bakımından daha fazla, daha yaygın ve şekle ait ekin alt fonksiyonları bakımından daha zengin bir konumdadır. Oğuz grubunda Türkmen Türkçesi ve Türkçenin ağızlarında (Mersin, Muğla ve Konya ağızları); doğuda Özbek ve Yeni Uygur Türkçelerinde; Aral-Hazar grubunda Kazak, Karakalpak, Nogay, Kırgız Türkçelerinde; Güney Sibiryaya diyalektlerinden Tuva, Hakas, Altay

Türkçelerinde, Karadeniz-Hazar bölgesinde Kırım Tatar Türkçesinde ve İdil-Ural grubunda Kazan Tatar Türkçesinde mevcuttur.

+SİrA- şeklini çağdaş şivelerde ele alan araştırmacılar, bu şeklin görev unsuru olarak bulunduğu yerlerde yapım eki işlevine sahip olduğu kanaatindedir. Öztürk (2018: 307), Ersoy (2018: 374), Çengel (2018: 505), Tamir (2018: 447), Uygur (2018: 566), Ergönenç (2018: 633), Öner (2018: 705), Yüksel (2018: 839), Güner (2018: 1031), Arıkoğlu (2018: 1100) ve Arıkoğlu (2018: 1173) ekin “isimden fiil yapma / yapım / türetme eki” kategorisinde olduğunu ifade ederler.

Çağdaş şivelerde +SİrA- şekli ekleşme içerisinde tarihî şivelerdeki örneklerle aynı gerekçelerle yapım eki kategorisinde bir fonksiyon üstlenmiştir. Bununla birlikte tarihî şivelerde yoğun olarak kullanılan alt fonksiyon olan yokluk fonksiyonuyla birlikte eklendiği isme istemek fonksiyonu katan bir fiil yapan istek; “öyle olma hâli / durumu” katan bir fiil yapan olgu; isme eklenerek “öyle gibi gösterme” fonksiyonu üstlenerek fiil kategorisine geçiren yönlendirme ve yine varlık anlamı gösteren kelimeyi “öyle gibi olmak, hissetmek” fonksiyonları katarak hareket anlamı taşıyan kelime yapan gibilik olmak üzere dört farklı alt fonksiyona daha sahiptir.

1. Yokluk

+SİrA- ekinin yokluk alt fonksiyonu, bu dönem eserlerinde -tarihî şivelerde olduğu gibi- “yok etme, ortadan kaldırma, tahrif etme, tüketme, menfi yönde ilerlemesine sebep olma...” görevi taşıyan kelimeler yapar.

“Gülenni görüp, Övez Ca:n **ga:lğavsıra:p** durubersin.” (TüT-G-693).

(Güldüğünü gördüğünde Övez Can hareketsizleşip duruversin.)

ga:lğav+sıra-Ø-ap

“Sol **ķansırıp** ölgen tağı arķardın hâli öz basına kelgendey tan keşti bugün Rısqul.” (KaT-AK-1867).

(Rısqul bugün işte o kan kaybedip kendi başına ölen dağ koyununun hâli gibi bir sabah geçirdi.)

ķan+sıra-Ø-p

“Bul dağı özü sıyaktuu **alsırgan** beçara ekendigin cüröğü sezip, kiçinekey makuluktı cerden alıp, alakasına salat.” (KıT-EKK).

(Ve onun da kendisi gibi halsizleşen biçare olduğunu anlayıp küçük mahlûku yerden alarak avcuna koymuş.)

al+sıra-Ø-gan

“Çügle Anandı çağırıkçının çilgızının bir uju Kara-Höldün Daspı hemniñ aksinga turda, bir uju Kö’p-Söök şınaazinga kirip kelgeş, **kujurzuraanından** kulun, çavaanı bazıp kaaptar üyeler baza ertkileen.” (TuT-Tu-21-62).

(Ancak, Anandı hükümdarının ylıkısının bir ucunun Kara-Höl’de Daspı Irmağı ağzında, bir ucunun Köp-Söök Ovasına geldiği sırada (vücutlarının) tuz eksikliğinden atlarını, taylarını bitap düşürdüğü zamanlar da olmuştur.)

Ø+Ø+Ø kujur+zura-Ø-an Ø+Ø+1+n+dan

“...Edireeniñ çalgını sugga **malçıraarga**,

Haan bolgaş höy çon: “men kördüm men kördüm” (BKBS-2725-2726).

(Sahibinin kanadı suya batarak Haan ve ulus: “Ben gördüm, ben gördüm (dediler))

mal+çıra-Ø-arga

2. İstek

Eklendiği kelimeye istek alt fonksiyonu katan ek, ekleşmede söz konusu olan eylemi gerçekleştirilmeyi arzu etme, bir an önce veya vakitlice yapmak isteme görevini ihtiva eder.

“Hünezin kıldır çemden hapka sup alılı aa, avay - dep, ool çugaalaan. - Çerge kiji **aştamzıray** beer çordu.” (TuT-KBü).

(Yedek olarak yiyecekleri torbaya koyup alalım anneciğim - diye konuştu çocuk. - Güçlü kişi yemek yemek ister.)

aştam+zıra-Ø-y

“Bir **ärsıraanı** yeñip bolmaz, birem – yersıraanı” (TüT-TA).

(bir er isteyen bir de yer isteyen yenemezsin.)

är+sıra-Ø-an+Ø+Ø+1 yer+sıra-Ø-an+Ø+Ø+1

“Kerim kelmegenmi, der kibi diñlene ve kene **yukusıray** edi.” (KıTa-İP-181).

(Kerim gelmemiş mi der gibi yine dinlenip uyumak istemekteydi.)

yuku+sıra-Ø-y

3. Gibilik

Ekleşmeyle birlikte gibilik alt fonksiyonuna sahip olan ek “benzetilen duruma veya eyleme içerik olarak yaklaşma, andırma veya neredeyse öyle olma” özelliği taşır.

“Gışı **gışsıramadığın**, yazı **yazsıramaz**.” (TüT-TA).

(Kışı kış gibi olmayınca yazı yaz gibi olmaz.)

gış+sıra-ma-dığın yaz+sıra-ma-z+Ø+Ø

“Ana başını tik köterse de, **havfsırağanday** olup, etrafına bakındı.” (KıTa-İP).

(Ana başını dik tutsa da korkar gibi olup etrafına bakındı.)

havf+sıra-Ø-gan

“Qulun esä hämân **begänäsirärdi**. Äksigä älib, bir häm Äq Qaşqani hürkitib, ungä tāmân vähimäli ädimlädi.” (ÖT-AK-347).

(At ise hemen yabancı gibi hissetti. Karşısına geçerek, kısarak da Ak Sakar’ı ürkütüp ona doğru korkutucu adımlar attı.)

begänä+sirä-Ø-r+Ø+Ø+Ø+Ø-di+Ø+Ø

“Xazanda pızırıp, **mañzıraşçalar**.” (HaT-HOD -1231).

(Koşarcasına acele ederek kazanda pişirdiler.)

mañ+zıra-Ø-şçalar

4. Olgu

Olgu görevi, yaşanmış bir eylemde gözlemlenen gerçekliğin devam eden veya kalıcı olan etkilerini vurgulama mahiyeti taşır.

“Ayal bolboso aşkana **cetimsireyt**.” (K1T-KA-51).

(Kadın olmasa mutfak yetim kalır.)

cetim+sire-Ø-y+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-t+Ø+Ø

“Nevpel kéçe-kündüz Mecnundin **ensirep** yürgenidi.” (YU-LM-237).

(Nevfel gece gündüz Mecnun’dan dolayı kaygılanıp yürürdü.)

en+sire-Ø-p

“–Min bit ul hatinga kağılmadım, – dip **ylamsıradı** Merdanşa.” (KaTa- ANB).

(ben tabi o kadına kakılmadım deyip ağlamaklı oldu Merdanşa.)

5. Yönlendirme

Bu alt fonksiyon, eklendiği isme muhatabı farklı bir düşünceye sahip olması için yönlendirme fonksiyonu katar. Tarihî dönem ürünlerinde olduğu gibi bu dönem eserlerinde de nadir olarak karşımıza çıkan bir fonksiyondur.

“Hâkim her nâçe **çıdamsıran** bolsa-da, damarlarınñ ganı barha gızıyardı.” (TüT-M-305).

(Hâkim her ne kadar sabırlı gibi görünse de gittikçe sinirleniyordu.)

çıdam+sıra-Ø-n

+SıRA- ekinin yaygın olarak eserlerde +sıRA- şeklinde ve yokluk alt fonksiyonuyla görüldüğü malumdur. Çağdaş şivelerde incelenen eserlerde dikkat çeken husus +sire- gramer kategorisinin bazı şivelerde –ki tespit edilen şiveler Özbek ve Karakalpak Türkçeleridir- kelime olarak “hiç”, “asla” veya “asla ve kat’a” anlamlarında kullanılıyor olmasıdır.

“Ātām dāraxtgā bāltā yā qayçi urişgā **sirā-sirā** ruxsāt bermās” (ÖT-KD).

(Atam ağaca balta vurmaya asla ama asla izin vermez.)

sirā+Ø+Ø sirā+Ø+Ø ruxsāt+Ø+Ø ber-mā-s+Ø+Ø

“Sezbeydi ol **sire** üyretilgenin... (KK-BGŞ-2).

(Anlamaz o asla alıştırıldığını...)

sez-be-Ø+Ø+Ø+Ø+y-Ø-di+Ø+Ø ol+Ø+Ø sire+Ø+Ø

+sıRA- morfemi Türkçenin ağızlarında da görülmektedir. Derleme Sözlüğünde bu ekin içinde yer aldığı 6 kelimeye rastlanır. Bu ek, ağızlarda da yapım eki üst fonksiyonuyla kullanılmıştır. +sıra-, +sire- ve +sura- şekilleriyle görülmüştür. Bunlardan **susura-** “susamak” (Mersin, DS X) tarihî ve çağdaş şivelerde de örneklerine rastlanır olan istek alt fonksiyonuna sahiptir. Bunun dışındaki kelimeler şöyledir:

ey+sire-Ø- : Dinlenme zamanı gelmek. (Mersin-DS XII) (istek görevi)

koç+sıra-Ø- : Dişi koyun erkeğiyle çiftleşmek. “koçsırak ol-” veya “koçsa-” şekillerinde de kullanılır. (Muğla- DS VIII) (olgu görevi)

kurum+sura-Ø- : Bulduđuyla yetinmeyip daha çođunu istemek. (Muğla-DS VIII) (istek görevi)

oy+sura-Ø- : İçi geçmek, bayılır gibi olmak. (Konya-DS IX) (yokluk görevi)

oy+sura-t-Ø- : Bayılmak. (Konya-DS IX) (yokluk görevi)

Çağdaş Türk şivelerinde +SİrA- morfeminin +çıra-, +çire-, +çura-, +çüre-, +jıra-, +jire-, +jura-, +jüre-, +sıra-, +sire-~ +sirä-~ +sire-, +sura-, +süre-, +şıra-, +şire-, +şura-, +şüre-, +zıra-, +zire-, +zura-, +züre- olarak muhtemel tüm alt şekilleri görülür. Ancak +sıra- ve +sire- şekilleri tarihi şivelerde olduğu gibi kullanım sıklığı bakımından diğerlerinden daha fazladır.

Sonuç

1. a.+SİrA- eki +sİz+İA- > +sİr+İA- > +sİr+A- merhalelerinden geçerek +sİrA- yapısına ulaşmıştır. Bu sürece aracılık eden ses olayları sırasıyla gerilek-yarım-yakın-akıcılık benzetmesi, iki akıcı sızıcı sesin yan yana boğumlanmasının hançeremizi zorlaması (ses hece dengelemesi) ile açıklık uyumu nedeniyle yutulmadır.

b. +sİrA- morfemi tarihi şivelerde +s alafonuna +ş; çağdaş şivelerde ise +ç, +j, +ş ve +z alofonlarının katılması ile +S arkifonemini oluşturmuştur. Böylelikle nihai üst şekil olan +SİrA- morfemi oluşmuştur.

c. En fazla kullanılan alt şekiller +sıra- ve +sire-'dir. Bunun sebebi şeklin kurucu unsurlarından +sİz şekline yakın oluşu ile ilgilidir.

2. a. +SİrA- şekli varlığı tespit edilen eserlerin tamamında anlam ve(ya) kategori değiştirme ekleri olan yapım eki üst fonksiyonunda kullanılmıştır. Bu ek, tarihi şivelerde yokluk ve 1 örnekle yönlendirme alt fonksiyonuna sahipken çağdaş şivelerde yokluk alt fonksiyonu ile birlikte istek, olgu, yönlendirme ve gibilik olmak üzere 5 alt fonksiyona sahip olarak görölmüştür.

b. Eserlerde +SİrA- üst şekilli ekin en fazla yokluk alt fonksiyonuyla görülmesi ekin kökeni ve bu kökene eşlik eden +sİz şekliyle alakalıdır. Ek, eklendiği isme gelerek “yok ol-, azal-, sona er-...” görevi ihtiva eden fiiller türetir. Aslında bu fonksiyon şeklin doğuş ve mevcudiyet sebebidir.

c. +sİrA- eki, eklendiği isme kattığı istek ve gibilik alt fonksiyonları düşünülerek kimi araştırmacılarca +sİ- ve +sA- ekleriyle ilişkilendirilmiştir. +sİrA- ekini ilgili şeklin –ses olayına bağlı olarak- büzölme veya gerilme hadisesiyle izah ederek elbette ki +sA- şekliyle ilişkilendirilebileceğimiz gibi şeklin yapısını oluşturan unsurlardan biri olarak görmek veya alt fonksiyonlarından birini (gibilik) düşünmek suretiyle +sİ- ile de ilişkilendirilebiliriz. Ancak şekle ait ekin görev incelemesi yapıldığında isme eklenerek kattığı ilgili alt fonksiyonları şeklin oluştđu ve yüzyıllar boyunca neredeyse tek alt fonksiyonla yaşadığı hayatına çok sonra eklenmiştir. Bu sebeplere bağlı olarak şeklin menşesini +sİ- veya +sA- ile ilişkilendirmek pratik olarak doğru görölmemiştir.

4. +sire- şekli Özbek Türkçesi ve Karakalpak Türkçesinde görev kategorisinde kullanılmakla birlikte ekin yokluk alt fonksiyonunun esasıyla paralel bir şekilde “hiç, asla”

manalarıyla anlam kategorisinde de kullanılmıştır. Bununla birlikte kelimenin tekrarı usulüyle “sire sire” kullanımı cümlede yardımcı unsur göreviyle zarf fonksiyonlu kelimeye “hiç ama hiç” “asla ve kat’a” anlamlarına gelecek şekilde pekiştirme fonksiyonu da katmıştır.

KISALTMALAR VE İŞARETLER

- ANB** : Ağımsuda Ni Bulmas
AK : Ak Kaşka
AY : Altun Yaruk
BĞŞ : Bahtiyar Genjemuratov Şiirleri
BK : Bilge Kağan
BKŞB : Bektug-Kiriş, Bora-Şeiley
BT : Berliner Turfantexte
CC : Codex Cumanicus
D : Daśakarmapathaavadānamālā
DS : Derleme Sözlüğü
EKK : El Kayda Köçöt
ETŞ : Eski Türk Şiiri
G : Göroğlu
HaT : Hakas Türkçesi
HOD : Han Orba Destanı
İP : İbrahim Paşi
KA : Kırgız Atasözleri
KaT : Kazak Türkçesi
KaTa : Kazan Tatar Türkçesi
KB : Kutadgu Bilig
KBü : Kiji-Bürüs
KD : Küntugmiş Destanı
KK : Karakapak Türkçesi
KıT : Kırgız Türkçesi
KıTa : Kırım Tatar Türkçesi
KKNB : Kşanti Kılguluk Nom Bitig
KT : Köl Tigin
LM : Leyli Mecnun
M : Mahtumgılı

- ME** : Mukaddimetü'l-Edeb
ÖT : Özbek Türkçesi
PK : Prens Kalyanamkara Papamkara Hikâyesi
TA : Türkmen Atasözleri
TLG : Türk Lehçeleri Grameri
Tu : Tuva Türkçesi Metinler
TuT : Tuva Türkçesi
TüT : Türkmen Türkçesi
TZ : Et-Tuhfetü'z-zekiyye
U : Uygur Türkçesi
YU : Yeni Uygur Türkçesi
Ø : Bir gramer unsurunun telaffuz edilmeyen ancak fonksiyonunu koruyan şeklini temsil eder.
 - : Fiil kategorisini, fiile bağlanmayı ifade eder.
 + : İsim kategorisini, isme bağlanmayı ifade eder.

Kaynaklar

- Akbaý, D. (2010). *Özbekçe Küntügmüş destanı*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Aktaş, E. (2007). *Hakas kahramanlık destanı Han Orba (İnceleme-Metin)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Ege Üniversitesi.
- Akyol, S. (2017). *Sırduu Sandık / comoktor (Sihirli Sandık / masallar) adlı Kırgızca masal kitabı (metin ve inceleme)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çankırı: Çankırı Karatekin Üniversitesi.
- Annaberdiyev, D. (2012). *Türkmen atasözlerine psikolojik bir yaklaşım*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, İzmir: Ege Üniversitesi.
- Arat, R. R. (2007). *Eski Türk şiiri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Arat, R. R. (1999). *Kutadgu Bilig I: metin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Argunşah, M. ve Güner, G. (2015). *Codex Cumanicus*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Bang, W. (1996). *Köktürkçeden Osmanlıya*. (Çev. Tahsin Aktaş). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Buran, A. (Ed.) (2018). *Türk dilinin uzak lehçeleri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Clauson, S. G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*. Oxford: At The Clarendon Press.
- Demirci, Ü. Ö. (2010). *Eski Türkçede fiiller*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Derleme Sözlüğü (1993). C. I-XII, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Elmalı, M. (2009). *Daşakarmapathaavadānamālā giriş-metin-çeviri-notlar-dizin-tıpkıbasım*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Eraslan, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (Ed.) (2018). *Türk lehçeleri grameri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (2016). *Türk kağanlığı ve Türk bengü taşları*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic word formation a functional aproach to the lexicon*. Vol I-II, Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Erdal, M. (2004). *A grammar of old Turkic*. Leiden-Boston: Brill.
- Ergin, M. (2018). *Orhun abideleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Fındık, A. Ş. (2016). *Tuvaca Kiji-Bürüs adlı hikâyenin yazı çevirimi, Türkçe çevirisi ve sözlüğü*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi.
- Gabain, A. (2007). *Eski Türkçenin grameri*. (Çev. Mehmet Akalın). Ankara: TDK.
- Hacıeminoğlu, N. (2019). *Karahanlı Türkçesi grameri*. Ankara: TDK.
- İmer, E. (2019). *Türkmen gahrımançılık epüsü Göroğlı: övez dara çeken, övez öylenen, Arap Reyhan, Kırk Minler boyları (inceleme-metin-dizin-tıpkıbasım)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi
- Kahraman, R. (2017). *Kırgız Türkçesinde kadın konulu atasözleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Zonguldak: Bülent Ecevit Üniversitesi.
- Karaaslan, Ş. (2011). *Kşanti Kılguluk nom bitig’de ekler (giriş, inceleme, metin)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya: Sakarya Üniversitesi.
- Karakaya, İ. (2020). *Leyli Mecnun metni esasında yeni Uygur Türkçesinde gramer incelemesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacı Bayram Veli Üniversitesi.
- Kartlaşmış, E. (2019). *Hakas Türkçesinde söz yapımı*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Khairullah, H. L. (2015). *Et-Tuhfetü’z-Zekiyye Fi’l-Luğati’ttürkiyye çeviri-fil incelemesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi.
- Koçoğlu Gündoğdu, V. (2012). *Günümüz Tuva Türkçesi (giriş-dil özellikleri-metinler-söz dizini)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir: Ege Üniversitesi.
- Kononov, A. N. (1980). *Grammatika yazıka tyurkskix runičeskix pamyatnikov*. VII-IX vv. Leningrad: Nauka.
- Köklüdağ, A. (2007). *Yedi Özbekçe hikâye (Nureli Kabul, “Kaytiş”; Hayriddin Sultanov, “Gulamgerdiş”; Mesume Ehmedove, “Keçmiş Hisabı”; Sabir Oner, “Bir Olermen Çevendaz”; Selamet Muhammed Vefa, “Tutilgen Ay”; Şadikul Hemrayev, “Havlidegi Deraht”; Ulugbek Mustafakulov, “Ak Kaşka”)* (metin, çeviri, dil incelemesi, dizin). Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Kaya, C. (1994). *Uygurca Altun Yaruk giriş, metin ve dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Menges, K. H. (1995). *The Turkic languages and peoples: an introduction to Turkic to studies*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Mohammad, R. (2018). *Memlük Kıpçak Türkçesinde ekler ve işlevleri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir: Ege Üniversitesi.
- Paçacıoğlu, B. (2011). +sıra-/+sire- ekinin morfolojik yapısı ve işlevleri üzerine. *Türklük Bilimi Araştırmaları (TÜBAR)*, s. 311-317.

- Ölmez, M. (2017). *Köktürkçe ve Eski Uygurca dersleri*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Özbek, E. E. (2016). *Tuva Türkçesinin sözvarlığı*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi.
- Özer, K. (2018). *İbrahim Paşi- Canlı Nişan (transkripsiyonlu metin-dil özellikleri-sözlük)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi.
- Öztürk, M. (2020). *Tatar yazar Zölfet Hekim'in "Agımsuda Ni Bulmas romanının dil incelemesi (giriş-inceleme-metin)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ: Fırat Üniversitesi.
- Räsänen, M. (1957). *Materialien zur morphologie der Türkischen sprachen*. Helsinki: Studia Orientalia Edidit Societas Orientalis Fennica.
- Şahin, S. (2012). *Türkmen Türkçesinde mental fiiller*.Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Şçerbak, A. M. (2016). *Türk dillerinin karşılaştırmalı şekil bilgisi üzerine denemeler (fiil)*. (Çev. Yakup Karasoy vd.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Şermuhammed Ulu, P. (1995). *Bahtiyar Genjemurat Ulu*. PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. Erişim Tarihi: 02.10.2020. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/12592,bahtiyargenjemuratovpdf.pdf?0>.
- Tekin, Ş. (1992). Eski Türkçe. *Türk Dünyası El Kitabı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları*, s. 69-119.
- Tekin, T. (2016). *Orhon Türkçesi grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, T. (2003). *Orhon Yazıtları*. İstanbul: Yıldız Dil ve Edebiyat Yayınları.
- Tuna, O. N. (1986). *Türk dilbilgisi (fonetik ve morfoloji)*. Malatya: İnönü Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Ders Notları: 3.
- Turan, Z. (2012). Eski Türkçe döneminde bir morfofonetik karşıtlık sorunu. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 1(1), s. 69-80.
- Turan, Z. (2018). Türk dilinin eklerini sınıflandırmanın esasları. *Türkbilig Dergisi*, s. 97-110.
- Turan, Z. (2019). *Mukayeseli Türk dilbilgisi ders notları*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.
- Üstünova, K. (2016). Dilbilgisel olumsuzlayıcılar. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 5(4), s. 1703-1715.
- Yavuz, D. (2011). *Prens Kalyanamkara Papamkara hikâyesi metin (çeviriyazı ve aktarım), dil incelemeleri (cümle bilgisi ve sözcük yapımı), İndeks*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.
- Yüce, N. (2014). *Mukaddimetü'l-Edeb*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Extended Abstract

Morphemes in Turkic are forms that have an element of meaning or function. Morphemes, which are function elements, are included in the system of suffixes with nouns or verbs, according to environmental conditions and protocol priority, depending on the relationship between the principal component and the auxiliary element, that is, with the available allomorph to the word to which it is added. Since functionality is simultaneous, it performs various functions and sub-function(s) related to these functions. On the other hand, each morpheme has allomorphs, function, upper forms, a structure, its origin and its life from the past to the present.

The morpheme of +sIrA- represents the allomorphs of +çıra-, +çire-, +çura-, +çüre-, +jıra-, +jire-, +jura-, +jüre-, +sıra-, +sire- ~ +sirä-~ +sire-, +sura-, +süre-, +şıra-, +şire-, +şura-, +şüre-, +zıra-, +zire-, +zura-, +züre-. In historical dialects, +sIrA- morpheme seems to +s and +ş allophones. In modern Turkish dialects, it has +s, +ç, +j, +ş ve +z allophones. They creates +S archiphonem. Therefore, the morpheme of +sIrA- exists. The most commonly used allomorphes are +sıra- ve +sire because of the +sIz morpheme which is the constructive element of +sIrA-.

There are some opinions about the origin, and life of +sIrA- morpheme. Shortly, they are +sIz morpheme's relation, the equivalence of r: z, which is indirectly about +sIz, the opinion about the combination of +sI and +rA morphemes, changing the verb of sI- to suffix to +sI- when it combines to +ra- morpheme and finally the relationship between +sI and +sIg that mean #G elimination.

The oldest written document about +sıra- is Orkhon Inscriptions. In Old Turkish, It is widely found in Orkhon and Uighur Turkish texts, while in Middle Turkish, Karakhanli, Khorezm, and Kipchak Turkish were rare; in other historical Turkish dialects, it was not found to be used. In modern Turkish dialects, the + sIrA- morpheme is more common in terms of usage frequency than historical Turkish dialects, and it is in more common and various subfunctions. In the Oguz group, in Turkmen Turkish and Turkish dialects (Mersin, Mugla and Konya dialects); in the Uzbek and New Uygur Turkish in the east; In Kazakh, Karakalpak, Nogay, Kyrgyz Turkish in Aral-Khazar group; Tuva, Khakas, Altai Turkish from the Southern Siberian dialects, Crimean Tatar Turkish in the Black Sea-Khazar region and Kazan Tatar Turkish in the İdil-Ural group.

The main function of this morpheme is derivation suffix, and its subfunctions are absence, request, phenomenon, manipulation, and similarity according to frequency from Old Turkish to Modern Turkish dialects. The stages of +sIrA- are +sIz+IA- > +sIr+IA- > +sIr+A-. That means +sIrA- morpheme has two different phonetic processes. The first one is assimilation regressive. It represents relationship between /z/ and /l/. The last one is the elimination of /z/ because of equilibration syllabic and absorption.

The structure of +sIrA- morpheme can be analyzed according to that examples:

“begleri bodanı tüzsüz üçün üabğaç bodan tebligın kürlüg üçün armauçısın üçün inili eçili kişürtükün üçün begli bodanlıg yonşurtuün üçün türük bodan **illedük** ilin içgını ıdmıs.” (KT-D-6).

“teñri yarlıadıuü üçün illigig **ilsiretmis** üaaanlıtà üaaansıratmıs...” (KT-D-15)

il+le-Ø-dük /+le-/

il+sire-t-Ø-mis /+sire-/

If we examine these two elements, we will see that the derivation suffix of +la- has constructive sub-function. Then, when we think about the wideness of Turkic's expression options, we can use il+sire-Ø instead of the negative form of il+le-Ø-dük. The second table shows the phonetic analysis of +sIrA-.

Table 2: The Phonetic Analysis of +sIrA- Morphem

/+siz+le-/ >	/+sir+le-/ >	/+sir+e-/ >	/+sire-/	= +sIrA-
	regressive, half, close assimilation.	/r+le/ > /re/ = equilibration syllabic and absorption.		

On the other hand, +sIrA- morpheme is originated by some researchers +sI- or +sA- suffixes which provide the sub-function of request and similarity when it combines to a word. Because grammatically, we can explain it thanks to contraction or fusion. It is practically correct, but when we examine the first function samples in texts, there is no evidence or an example to prove the idea in historical Turkish manuscripts. We can see the subfunction of request and similarity in modern Turkish dialects. So, scientifically the best way we prefer to associate with it +sIz morpheme because of its first usage during centuries.

The interesting point of +sire- is its usage of both a word and suffix category in Uzbek and Karakalpak Turkish. As a word, sire means “never”. The second meaning is generally used to show strengthening impossibility level.